

שיערו חכמים

משה קופל

שיעורין הלכה למשה מסיני

שנינו ביומא פ, ע"א:

אמר רבי יוחנן: שיעורין של עונשין הלכה למשה מסיני.

ובירושלמי פאה א, א גריס:

דרבי יותנן אמר כל השיעורין הלכה למשה מסיני.

וכן מצינו בעירובין ד, ע"א, ובסוכה ה, ע"ב:

אמר רבי חייה בר אשי אמר רב: שיעורין תציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני.

שיעורין דאורייתא הוא? ! דכתיב "ארץ חטה ושערה וגו'" ואמר רב תנן: כל הפסוק הזה

לשיעורין נאמר...

ותיסברא שיעורין מיכתב כתיבי? אלא: הלכתא נינהו ואסמכינהו רבנן אקראי.

ואכן, הרמב"ם פוסק להלכה (הלכות מאכלות אסורות ב, יא):

כל השיעורין ומחלקותם הלכה למשה מסיני.

שיעורים חכמים נתנו

אלא שהדברים אינם כה פשוטים. ראשית כל, בברכות מא, ע"א, בסוגיה מקבילה לסוגיה במסכת

סוכה גורסים בסיפא:

הני שיעורין בהדיא מי כתיבי? אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.

על-פי הרמב"ם (פירוש המשניות למסכת כלים יז, יב), אפשר לתרץ את הסתירה לכאורה בין

הסוגיות כעניין לשוני בלבד:

ואל יטעך אמרו שעורו מדברי סופרים [תוספתא מקואות ה,ג] עם הכלל שבידינו שכל השעורין הלכה למשה מסיני, כי כל מה שלא נתבאר בלשון התורה מדברי סופרים קוראין אותו.

אבל הכעיה היא עמוקה מזו, שהרי הנתת-יסוד היא כמעט בכל הדיונים בענייני שיעורים בש"ס, ששיעורים ניתנו על-ידי החכמים. נתבונן עכשיו בהקשר שבו מובאת המימרה של ר' יוחנן במסכת יומא, שם:

טומאת אוכלין כביצה מגלן? ...

רבי אבהו דידיה אמר: "מכל האכל אשר יאכל" - אוכל שאתה אוכלו בבת אחת.

ושיערו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת.

אמר רבי אלעזר: האוכל חלב בזמן הזה צריך שיכתוב לו שיעור, שמא יבא בית דין אחר וירבה בשיעורין.

מאי ירבה בשיעורין? ... דלא מחייבי קרבן עד דאיכא כזית גדול.

אמר רבי יוחנן: ... שיעורים של עונשין הלכה למשה מסיני.

תניא נמי הכי: שיעורין של עונשין הלכה למשה מסיני. אחרים אומרים: בית דינו של יעבץ תיקנום.

והכתיב "אלה המצות" - שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה!

אלא שכחום וחזרו ויסדום.

הנה מתברר שהחכמים הם ש"שיעורו", הם ש"ירבו בשיעורים" והם ש"חזרו ויסדום". אבל אין רמז בסוגיה שהשיטות הללו חולקות על ר' יוחנן (אם כי בירושלמי פאה א, א מובאת שיטת ר' הושעיה, הדומה לשיטת ר' אלעזר כאן, כחולקת על ר' יוחנן). איך אפשר ליישב את השיטות האלה עם שיטת ר' יוחנן?

ישוב השיטות: שיעורו כקביעת אמת-מידה

ונראה ליישב את כל הסוגיות על-פי עיקרון אחד פשוט. הגדרת שיעור יכולה להיות מסורה בדרכים שונות, למשל: על-ידי הצגה ישירה של כמות מסוימת או במונחים של חפצים מסוימים המופיעים כטבע או במונחים של מדרים מוסכמים וכן הלאה. ונראה לפרש, שכראשונה נמסרו שיעורין בצורה

מימטית, דהיינו: באמצעות דוגמאות: מטבע הדברים נוצרו במשך הזמן הפרשים בשיעורים ממקום למקום, והחכמים נזקקו להגדרת השיעורים על-פי אמות-מידה כלשהן. אמות-מידה אלו היו צריכות להיות אחידות דיון כדי למנוע עמימות-יתר ונפוצות כדבעי כדי לשמש בכל מקום. כאשר אמת-מידה מסוימת התבררה כבלתי-מספקת על-פי אחד מהקריטריונים האלה, נאלצו החכמים להתליפה באמת-מידה חדשה, נפוצה יותר ומדויקת יותר, וחוזר חלילה. בקיצור: היה תהליך של סטנדרטיזציה מתמשכת.

וכדברי רשב"י במשנה (שביעית ב, א):

עד אימתי חורשין בשדה הלכן ערב שביעית עד שתכלה הליחה, כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות. אמר ר' שמעון: נתת תורת כל אחד ואחד בידו. אלא בשדה הלכן עד הפסח ובשדה האילן עד עצרת.

וכדברי רב האי גאון (מובא באוצר הגאונים לעירובין פג, ע"א):

ולכך נתנה לנו התורה שיעור בביצים וכפירות, שדכרי סופרים על הר סיני נתנו כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאים בכל מקום. כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפור בין האומות ומשקלן ומדתן שהיו בימי משה, והוסיפו עליהן בימי חכמי א"י, אין נשמרין להם. והמדות משונות בדורות ובמדינות, שבכל דור ודור היו חכמים מחדשין מדותיהם כמפורש בכמה מקומות...

ונשתנו כל אלו המדות שהן מזמן קרוב וכש"כ מדורות הראשונים שאין ידועים מדותיהם כלל.

ולכן תלו חכמים השיעור בפירות וביצים שהם קיימין בכל עת ואין משתנים.

ישנן דוגמאות רבות להגדרות תוזרות של אותם שיעורים במונחים של אמות-מידה שונות. למשל: כפי שדאינו, בעניין שיעור אכילה ביום-הכיפורים, השיעור המוגדר הראשון המוזכר הוא הכמות שבית-הבליעה מחזיק, ואז שיערו חכמים שכמות זו היא כביצה (אם כי נראה, ששיעור בית-הבליעה קודם מבחינה לוגית לשיעור ביצה, אבל לא מבחינה היסטורית). כשהפרשי גודל בין ביצים נתפס כבעיה, הגדירו (כלים יז, ו):

כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית.

רבי יהודה אומר: מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים.

אמר ר' יוסי: וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזוהי קטנה? ! אלא הכל לפי דעתו של רואה.

ובתשובה של ר' שרירא גאון (מובא באוצר הגאונים ריש ביצה) אנו מוצאים, "שמר רב הלאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף".

וכן דוגמא נוספת בכלים יז, ח:

כל המטלטלין מביאין את הטומאה בעובי המרדע.

לא גדול ולא קטן אלא בינוני.

איזה הוא בינוני כל שהקיפו טפת.

ועוד כהנה רבות.

וכך הם דברי החזון איש בקונטרס השיעורים (= אורח חיים סימן לט), אות א:

כלים יז, ו: אמר ר' יוסי וכי מי מודיעני איזוהי גדולה כו'

משמע דאילו היה אפשר לעמוד על הגדולה ועל הקטנה היה ר' יוסי מודה לעשות כר' יהודה. ויש לעי' לפ"ז א"כ הרי אפשר שבשעה שאומד את הבינונית הוא טועה ומטהר שלא כדין או מטמא שלא כדין.

ונראה דבין לר"י ובין לר"י השיעור מתחלה ניתן לפי האומד. וכמו שאמרו תרומ"ע ניטלת באומד. ושנאמרו שיעורין בסניי נאמרו על האומד ומה שנראה לו לאדם זהו שיעורו. ואמנם הדבר מסור לחכמים לקבוע גדרי השיעור לכל ישראל.

וכמו שאמרו חכמים: כזית שאמרו זה אגורי, כשעורה זו מדברית, כעדשה זו מצרית.

לא שנאמרה למשה כך אלא נאמרה סתם והיא הבינונית. אלא חכמים עיינו בדבר וקבעו לכל ישראל שכזית אגורי ושעורה מדברית ועדשה מצרית הם הבינונים.

וכשם שמסור לדעתו של רואה להכריע על הבינוני של הפרי בין חבריו הגדולים והקטנים, כן מסור לחכמים לקבוע את המדינה שיש להגיד עליה שפירותיה הם הבינונים בהגלילים והארצות השונות.

על-פי העיקרון הזה, נוכל ליישב את כל הסוגיות. השיעורים אכן ניתנו בצורה כלשהי בסיני – כדברי ר' יוחנן – ולכן אפשר לכנותם הלכה למשה מסיני. הביטויים "שיעורים חכמים נתנו", "חזרו ויסודם", "שיערו חכמים", "ירבו בשיעורים" מתייחסים לאותו תהליך שבו הוגדרו השיעורים מחדש על-ידי החכמים על-פי אמות-מידה יותר מדויקות ונפוצות.

ועיין היטב בכל הסוגיות שהבאנו למעלה שהכול מתיישב בפשטות. יש רק להעיר לגבי חששו של רבי אליעזר ביומא, "שמא יבא בית דין אחר וירבה בשיעורין", שבגלל העמימות הבלתי-נמנעת בהגדרת שיעורים ההלכה מכירה בשטח אפור שבו לא ברור אם יש כשיעור או אין כשיעור, וההלכה קובעת בפירוש (תוספתא מקוואות ה, ג): "ספק יש בהן שיעור, טמא". ונראה שדין זה אינו דין בטומאה וטהרה, אלא בהכרעת עמימות בהגדרת שיעורים (שכן אינו תלוי ברשות-הרבים וברשות-היחיד ובשאר עניינים המובאים בפרק הקודם בתוספתא שם בקשר לספק במציאות בטומאה ובטהרה). לכן רבי אליעזר קובע, שאם אכל כמות הנופלת באותו שטח אפור, אינו מביא קורבן לעתיד לבוא, אלא-אם-כן אותה כמות מגיעה לשיעור על-פי קנה-המידה היותר מדויק שאולי יהיה אז. כמו-כן מובן תירוץ הגמרא שם, שהשיעורים נשתכחו ("שכחום"), שפירושו כי במשך הזמן, פשוט בשל חוסר אמות-מידה מספיקות, נוצרו הפרשים בשיעורים ממקום למקום.

שיערו: הגדרה או סימן?

עכשיו אפשר לחלק בין שני סוגים של קביעת אמת-מידה חדשה: יש שהשיעור החדש מחליף את השיעור הקודם כהגדרה, ואז השיעור הקודם שוב אינו רלבנטי כלל ועיקר; ויש שהשיעור החדש אינו אלא סימן לשיעור הקודם, אבל השיעור הקודם נשאר כהגדרה. דוגמא מאלפת לסוג הראשון אנו מוצאים בתוספתא (מנחות יב, ג):

אמר ר' שמעון: אמרו לי חברי מפני מה האומר הרי עלי ששים עשרון מביא בכלי אחד ששים ואחד מביא ששים בכלי אחד ואחד בכלי אחד...

אמרתי להם תלמוד לומר "סולת בלולה בשמן מנחה" - ששולט בה לכוללה.

אמרו לי בששים שולט בששים ואחד אינו שולט?

אמרתי להם כל השיעורים שכתורה קצובין הן. בארבעים סאה הוא טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן. כביצה מטמא טומאת אוכלין, חסר אפילו שומשום אין מטמא

טומאת אוכלין. שלשה על שלשה טמא מדרס, שלשה על שלשה חסר נימא אחת אין מטמא טמא מדרס. הוי כל השעורין שבתורה קצובין הן.

הדוגמאות שמביא רבי שמעון הן דווקא שיעורים ששיערו חכמים (מ' סאה – עירובין ד, ע"א; ביצה – כדאמרן, ג על ג. עיין ראש השנה יג, ע"א, ברש"י ד"ה: שלשה טפחים [אבל לא מצאתי מקור לדבריו]). ובכל-זאת טוען רבי שמעון, שהשיעורים החדשים הם-הם ההגדרות הרלבנטיות, אף כי במידת-מה הם שרירותיים במונחים של השיעורים המקוריים שהם החליפו.

מנגד, אנו מוצאים מקרים שבהם החכמים ראו בשיעור מסוים, עמום ככל שיהיה, הגדרה קובעת. במקרים כאלה נסיונות להחליף את השיעורים בשיעורים יותר מדויקים נתפסים כבלתי-מחייבים.

וכך הם דברי ר' שרירא גאון בתשובה שהזכרנו למעלה:

וששאלתם לפרש לכם אם יש משקל לזית ולככותבת ושאר כל השעורים במשקל כספיים של ערביים.

ופרשתם שמר רב הלאי גאון ז"ל פירש לכם משקל ביצה ששה עשר כסף ושני שלישי כסף.

הוו יודעים שאין לאלו שיעור' במשקל בכסף לא במשנה ולא בתלמוד שלנו כל עיקר.

ואלו בקשתו לתת שעור מן המשקל ל' דינרי היו עושי' אלא שנתנו שעור [בכיצים] ופירות שמצויים תמיד ואין לחוש שנשתנו.

וכך שנינו "הביצה לא קטנה ולא גדולה אלא בינונית ... א"ר יוסי ... אלא הכל לפי דעתו של רואה".

הא למדנו שאין לביצה משקל ידוע שלא להוסיף ולא לגרוע.

וכי ר' יהודה ור' יוסי דקאמרי היאך משערי ביצה לא היו יודעין לקוץ משקל ידוע?!

וכי מר רב הילאי גאון וחכם מרב יהודה ור' יוסי?!

אלא כדתניא "הכל לפי דעתו של רואה".

ומר רב הלאי הכי הות דעתיה שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו מלפניו ולמדוהו.

אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתם, עשו.

ואם לא, הרי פירש לכל אחד במשנתו: לא גדול ולא קטן אלא בינוני, וגם הוא לפי דעתו של רואה.

”נתקטנו הביצים”

החשיבות בקביעת אמת-מידה מוחלטת באה לידי ביטוי כאשר היחס בין שתי אמות-מידה אינו יציב. אילו, למשל, התברר שהכמות שמחזיק בית-הבליעה אינה תואמת את גודל הביצים, היינו צריכים להחליט מה הקובע: בית-הבליעה או הביצים. בעניין זה דברי רבי שמעון בתוספתא מכריעים בכיורור לטובת הביצים. ואילו, למשל, התברר שמשקל הביצים בזהובים אינו תואם את המשקל שקבע ר' הלאי גאון, היינו צריכים להחליט מה הקובע: משקל הביצים לפי ”דעתו של רואה”, או המשקל שקבע ר' הלאי גאון. בעניין זה דברי ר' שרירא גאון בתשובתו מכריעים בכיורור לטובת הביצים. אבל ראוי לשים לב שאם קובעים ביצים כאמת-מידה מוחלטת, משמעות הדבר היא כי הטענה שגודל הביצים השתנה חסרת-משמעות: במקרה זה אפשר אולי לומר שכל העולם, כולל הסרגלים, השתנה, אבל גודל הביצה נשאר בעינו. הטוענים אחרת מניחים הנחה אנכרוניסטית שמלכתחילה, כשקבעו חכמים שיעור כביצה, פירושו גודל הביצה במונחים של איזה אמת-מידה מוחלטת אחרת שהיא יותר לרוחם ה”מדעית”.

ראוי אפוא להבין את גישתו של החזון איש בעניין זה. רבים חושבים בטעות שהנודע ביהודה, ובעקבותיו החזון איש, נקטו שיעורים גדולים (במונחים של ס”מ) בעקבות ההשערה שנתקטנו הביצים. אבל אין זה מדויק: החזון איש עצמו אומר שאילו הביצה היתה אמת-מידה מוחלטת, היינו חייבים למדוד על-פי הביצים כפי שהן. אלא שהנודע ביהודה מצא, על-פי מדידותיו, שהיחס בין אצבעות מקובעות ובין ביצים אינו כפי שמשמע מהגמרא, והחליט לבחור כאמת-מידה דווקא את האצבעות ולא את הביצים. כל השיעורים הגדולים הם על-פי מדידת האצבעות, וסברת ”נתקטנו הביצים” אינה באה אלא ליישוב הסוגיות בלבד. החזון איש מסביר, שכאשר מתעוררת בעיה כלשהי באמות-המידה הקיימות, זכותם של חכמי הדור לקבוע אמות-מידה חדשות המתאימות למצב הקיים. אחרי שגדולי ישראל, ובראשם הנודע ביהודה והחתם סופר, כבר תרגמו את גודל הביצים, על-פי השוואה לאצבעות ולא על-פי מדידת הביצים, למידה מוסכמת (וורשקא רוסית) – גודל הביצה במציאות אינו רלבנטי לכל עניין ודבר.

ואלה דבריו של החזון איש בקונטרס השיעורים, אות ו:

... ונקבע שיעור חלה על-פי מדידת האגודל.

והי' נראה להם כפי מה שקבלנו מהם 13 וו. [=וורשקא רוסית] האמה, שהוא 58 ס”מ.

ול”ש כאן אמת וטעות כיון דמסור לדעתו של רואה, ודעתו של רואה הן ב”ד של גדולי הדור

שקבעו כן. ומה שנראה להם זהו אמת וזהו עיקר השיעור.

ושיעור האגודל הוא ג"כ הבינוני במקום הזה ובזמן הזה. ואף שהוא מתחלף לפי המקום והזמן, כן נמסר שיעורו...

דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו. דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא.